

דבר המנהל

מרכז טאוב חנך בסתו האחרון את סדרת הכנסים על שם סינגר בכנס על ההשפעות הכלכליות-חברתיות של החינוך. שלושה מהחוקרים המובילים בעולם – רוברט טופל (מאוניברסיטת שיקגו), אריק הניושק (מאוניברסיטת סטנפורד), ואדם גמראן (מאוניברסיטת ויסקונסין) – הציגו את חזית הידע על הקשר בין השכלה לחברה וכלכלה ועל הדרכים לשיפור מערכת החינוך. הדברים הוצגו בפני קובעי המדיניות הבכירים של ישראל בתחומים אלה ובפני הציבור הרחב ובהמשך התקיים דיון בהשתתפות נגיד בנק ישראל, סטנלי פישר וחתן פרס ישראל ושר החינוך לשעבר, אמנון רובינשטיין (מהמרכז הבינתחומי). המעוניינים לצפות בהרצאות ובדיונים מהכנס מוזמנים לעשות זאת באתר מרכז טאוב.

מסמך המשך בנושא זה, "מצב החינוך בישראל והשלכותיו", שהוקן על-ידי בסתו, משרטט נקודות מרכזיות במפת דרכים ויזואלית קצרה (בכל עמוד מוצגים תרשים אחד או שניים מלווים בהסבר קצר), המחיישה את חשיבות החינוך לחברה ולמשק בישראל, את מצב החינוך במדינה, ואת השלכותיו. ניתן להוריד את הנייר מאתר מרכז טאוב.

הקיץ האחרון היה קיץ של מחאות חברתיות בממדים שאינם מוכרים בישראל. יוקר המחיה בישראל, שרמתו נחשבת לגבוהה, תפס מקום מרכזי בין הסוגיות החברתיות שעלו במחאה. אחד המאמרים בחדשון זה מספק ביסוס אמפירי לתחושה הציבורית. אך בעוד סוגיות אלה גרמו ליציאת רבים לרחובות בשנת 2011, הן מייצגות רק את קצה הקרחון שעימו תידרש ישראל להתמודד בשנים הקרובות – סוגיות הנידונות לעומקן באופן שוטף בתכניות המדיניות ועל-ידי חוקרי מרכז טאוב.

פרופ' דן בן-דוד
מנהל המרכז

במהדורה זו

השוני ברמת ההשכלה הוא המפתח להבדלים בדפוסי התעסוקה.

הכלכלה השחורה בישראל (עמ' 8)
פעילות כלכלית המתרחשת מתחת לרדאר של רשויות המס הפכה נטל כבד לאלה הנושאים בעול. מבט על יוון, איטליה וספרד – מהמדינות המפותחות הבודדות שהן בעלות כלכלה שחורה גדולה אף מזו של ישראל – מראה לאן דפוס כזה של התנהגות לאומית עלול להוביל.

ארץ זבת חלב ודבש (יקרים) (עמ' 2)
קיץ של מחאות – מחירים גבוהים, הכנסות נמוכות, ותודעה הולכת וגוברת לגבי מה שמהווה רק קצה הקרחון החברתי-כלכלי.

דפוסי התעסוקה משתנים מדור לדור, ותלויים במגדר ובהשכלה (עמ' 6)
ההתנהגות בשוק העבודה של נשים וגברים בישראל, אשר נולדו בעשורים שונים, משתנה מדור לדור;

ארץ זבת חלב ודבש (יקרים)

קיץ של מחאות – מחירים גבוהים, הכנסות נמוכות, ותודעה הולכת וגוברת לגבי מה שמהווה רק קצה הקרחון החברתי-כלכלי.

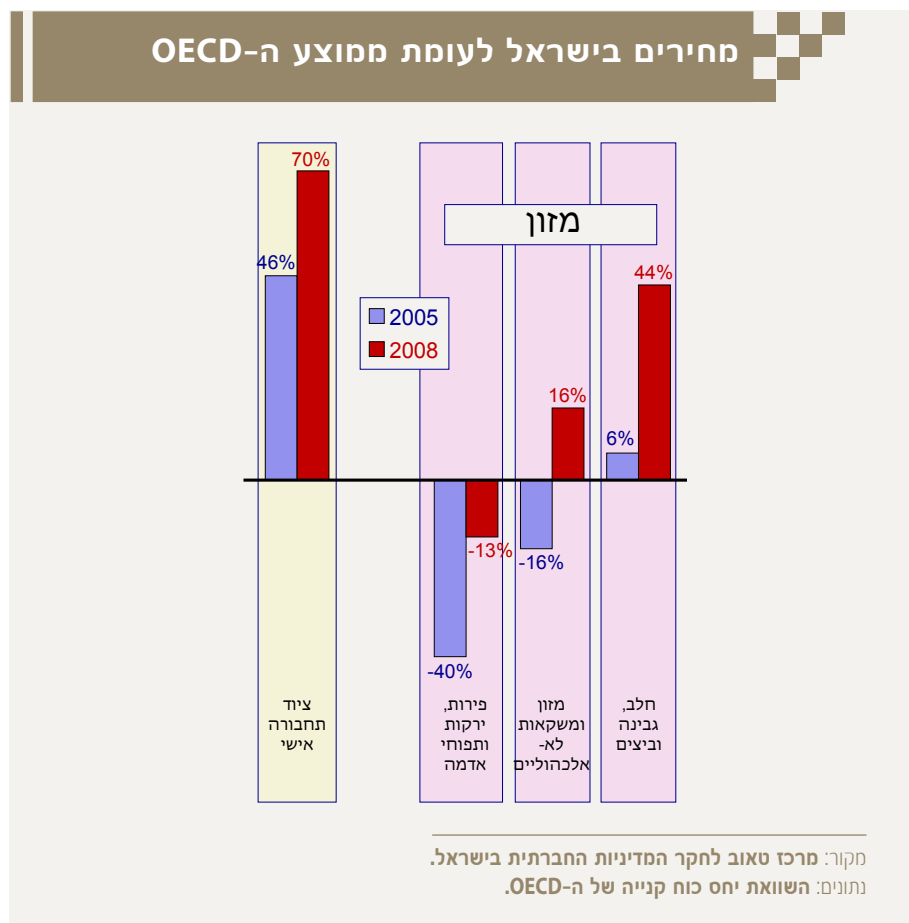
לטובת ישראל הצטמצמו מאוד עד 2008, ובחלק מהמקרים, המחירים שהיו נמוכים יותר בישראל ב-2005 אף הפכו ליקרים יותר מאשר ב-OECD ב-2008.

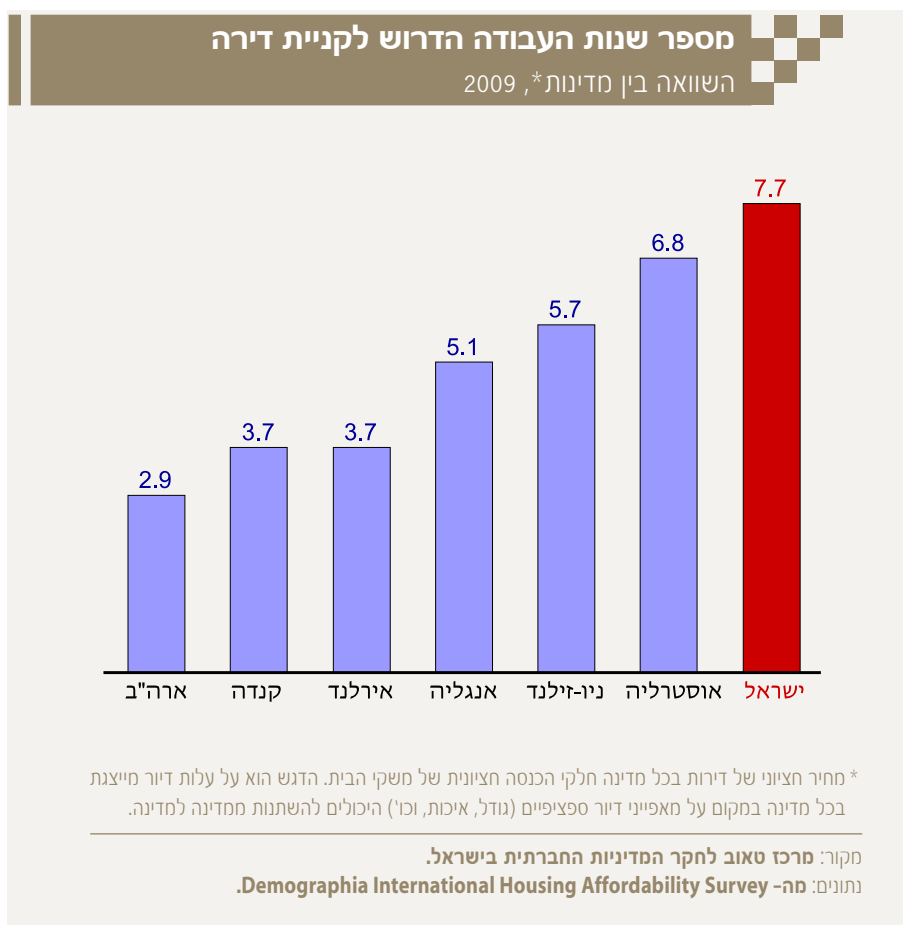
מכוניות ודירור הם מההוצאות הגבוהות ביותר של משקי הבית. ב-2005, מחיר כלי רכב בישראל היה גבוה ב-46 אחוז יותר מהמחיר ב-OECD. פער זה גדל ל-70 אחוז עד 2008. פרופ' דן בן-דוד, מנהל מרכז טאוב, מסביר שהיעדר תחרות חופשית ביבוא מכוניות לישראל מאפשר למספר קטן של יבואנים ליקר את כלי הרכב הנמכרים בארץ באופן בלתי פרופורציונלי למקובל במדינות המערב.

הדירור בישראל יקר אף הוא. באופן כללי, דירה נחשבת קשה מאוד להשגה אם העלות שלה עולה על חמש שנות הכנסה. מחקר של מכון דמוגרפיה אינטרנשיונל מחלק את מחיר הדירור החציוני בהכנסה חציונית למשק בית (תרשים שני)

חד ה"קשים האחרונים" שהוביל את מחאות הקיץ בישראל היה המחיר הגבוה של גבינת הקוט'ג. השוואה שערך ניר עילם, חוקר במרכז טאוב, מראה שב-2005 חלב, גבינה וביצים היו יקרים בישראל מממוצע ה-OECD ב-6 אחוזים. עד 2008, פער זה התרחב ל-44 אחוז (תרשים ראשון). מחירי המזון והמשקאות הלא-אלכוהוליים, שהיו זולים ב-2005 ב-16 אחוז בישראל לעומת ממוצע מדינות ה-OECD, הפכו תוך 3 שנים בלבד ליקרים ב-16 אחוז מממוצע ה-OECD. פירות וירקות נותרו זולים יותר בישראל – אם כי הפער הצטמצם מ-40 אחוז פחות מה-OECD ב-2005 ל-13 אחוז פחות ב-2008.

חוקרי מרכז טאוב מצאו שלא בכל התחומים המחירים בישראל גבוהים יותר. אך מתברר שגם בתחומים בהם המחירים בישראל היו נמוכים יחסית ב-2005 – כמו בחינוך, בבריאות, בתקשורת ומחירי הפירות והירקות – הפערים

חופשי בתחום הדיור. נדרשת רפורמה כללית במינהל מקרקעי ישראל, כדי שיחדל לפעול כמונופול הממקסם רווחים על חשבון הציבור הרחב.

2. טיפוח והנגשת הפריפריה. רמת החינוך הירודה

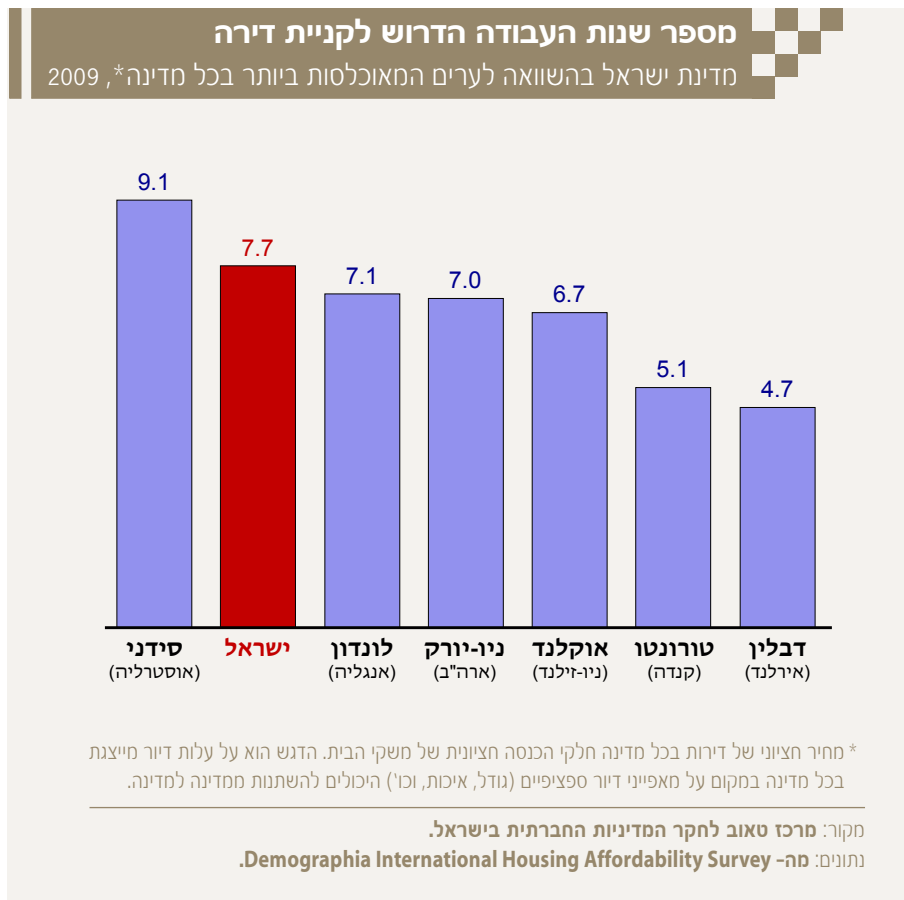
בפריפריה והיעדר נגישות מהירה, זמינה וזולה מן הפריפריה למקומות עבודה בערים הגדולות מונעים ממשפחות צעירות רבות לעבור ליישובים בהם ניתן לרכוש דירות גדולות יותר במחירים נמוכים יותר. אמנם דרושה רפורמה כוללת במערכת החינוך בכל המדינה, אך חשיבותה עולה מספר מונים בפריפריות. במדינה בה רק מחצית מכלי הרכב לנפש מהמוצע המערבי, אך יותר מכפליים הצפיפות על הכבישים, הגיע הזמן להגביר משמעותית את ההשקעה בתשתית התחבורה ולסגור פערים אחרי עשורים של פיגור. אמנם חל שיפור מסוים בתחום זה וההשקעה הלאומית של ישראל בתשתיות תחבורה עלתה לרמה דומה לזאת של ממוצע ה-OECD (כאחוז מתמ"ג), אך זה עדיין רחוק מלספק את ישראל רוצה לסגור את פערי התשתיות הענק שנפתח במרוצת השנים.

ומראה שבארה"ב נדרשות בממוצע רק 2.9 שנות הכנסה לקניית דירה, בקנדה ובאירלנד נתון זה עולה ל-3.7 שנים, באנגליה ל-5.1, בניו-זילנד ל-5.7 ול-6.8 באוסטרליה. אך בישראל נדרשות לרכישת דירה יותר שנות עבודה מכל המדינות האלה, עם ממוצע של 7.7 שנות עבודה.

יתרה מכך, הישראלי נדרש לעבוד יותר שנים בעבור דירתו מתושבי 32 מתוך 33 הערים הגדולות באנגליה (תרשים בעמ' 4), כאשר אפילו בלונדון מדובר "רק" ב-7.1 שנות עבודה הנדרשות לרכישת דירה. הדיור בישראל גם יקר יותר מזה של כל מטרופולין באירלנד ובניו-זילנד, ומ-174 מתוך 175 הערים הגדולות בארצות-הברית. אפילו הדיור בעיר ניו-יורק דורש פחות שנות עבודה מאשר בישראל.

לדברי פרופ' דן בן-דוד, טיפול המתמקד בעיקר בסימפטומים אינו הדרך להורדת עלות הדיור. נדרש טיפול שורש והוא מצביע על מספר כיווני מדיניות עיקריים:

1. רפורמה במינהל מקרקעי ישראל. במדינת ישראל, המחזיקה בבעלותה יותר מ-90 אחוז מהקרקע, אין שוק

5). בעוד שבאוסטרליה לוקח יומיים להקים עסק, בקנדה 5 ימים, בארה"ב 6 ימים ובצרפת 7 ימים, בישראל מדובר ב-34 ימים – כמעט פי שלושה מממוצע ה-OECD. במקום שמשאבים יופנו להוזלת מחירים, הם יורדים לטמיון בתהליך שגרתי לכאורה של הקמת העסק.

מחאות הקיץ בישראל אכן נגעו בעצב חשוף מאוד, אם כי הן התמקדו רק בסמפטומים, או כאמור, ב"קצה הקרחון". הקרחון עצמו, שהינו במוקד של מרבית המחקר במרכז טאוב, מתבטא ברמת חיים ישראלית שהולכת ונסוגה מזו שבמדינות המערב מאז שנות ה-70 (המיתון הנוכחי מהווה חריגה ממגמות ארוכות-הטווח האלו); ורמות עוני ואי-שוויון גבוהות בהרבה מאלו ששררו בשנות ה-70 וה-80, וגבוהות במידה ניכרת גם מאלו של רוב מדינות ה-OECD.

הצירוף של מחירים יחסית גבוהים והכנסות נמוכות בישראל – בהשוואה למערב המתועש – גובה מחיר במספר מישורים. ביטוי אחד, שנצפה במשך הקיץ האחרון הוא שביית הרופאים,

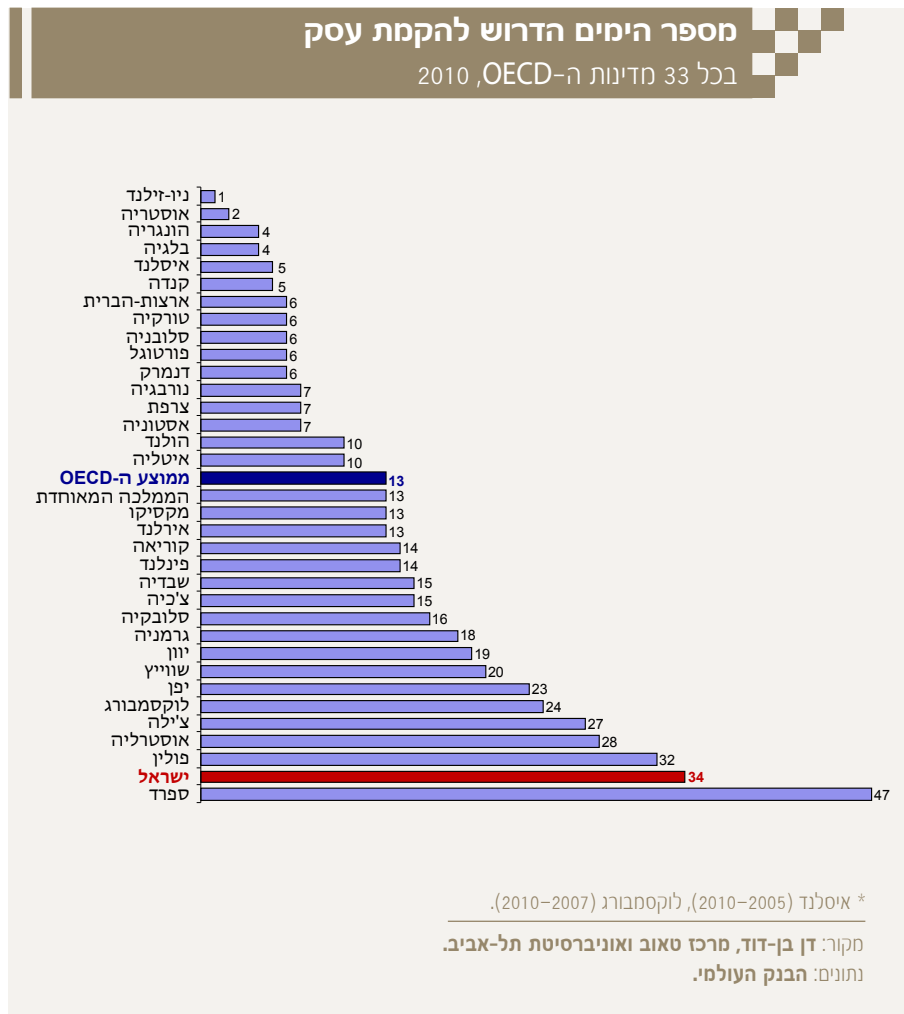
3. מעונות סטודנטים. בארבע הערים הגדולות לפחות אוניברסיטה אחת, עם 18,000 עד 29,000 סטודנטים בכל אחת מהן. הגיעה העת לבנות מספיק מעונות מסובסדים במתחמים הקיימים – על-ידי בנייה לגובה במקום הבנייה הנמוכה הקיימת – כדי להקטין במידה ניכרת את ביקוש הסטודנטים לדירות מפוצלות ויקרות בערים אלה. כך יירד הביקוש להשקעה בדירות מסוג זה וישתחררו אלפי דירות למשפחות צעירות שאינן מצליחות להתחרות היום במחירים הקיימים. כבנוס, הסטודנטים, שיגורו במרחק הליכה מהקמפוסים, יוכלו להקדיש יותר זמן ללימודים ובכך יקטינו את הצפיפות על הכבישים העמוסים ממילא.

גורם משותף התורם למחירים גבוהים בישראל, בין אם בדיוור, במוצרי צריכה או בתחומים אחרים, הוא בירוקרטיה מסורבלת מאוד. לשם דוגמה, דן בן-דוד נעזר בנתוני הבנק העולמי ומראה שמספר הימים הדרוש להקמת עסק בישראל גבוה בהשוואה ל-32 מ-33 מדינות ה-OECD (תרשים בעמ')

פרופ' בן דוד מסכם שמצב בו הכשרת כוח האדם בחזית הידע האנושי לצד תגמול שאינו משקף הכשרה זאת אינו מצב בר-קיימא. כאשר בנוסף לכך, יוקר המחיה עולה מעבר לזה שבמערב, אין זה מפליא ש-400,000 ישראלים – במדינה המונה פחות משמונה מיליון תושבים – יצאו לרחובות בליל קיץ אחד במחאה. הוא מוסיף שנדרש תכנון לטווח ארוך שיתמקד בשיפור משמעותי בהון האנושי ובהון הפיזי של המדינה כדי להתמודד עם בעיות היסוד של ישראל. לצד זה נדרשת מדיניות כוללת, הנותנת עדיפות לרווחה הכללית על פני רווחתן של קבוצות אינטרס צרות, בליווי רגולציה מתאימה לטיפול בכשלי שוק. ■

כאשר המיומנות והכישורים שלהם משתווים לאלו של טובי הרופאים במערב, אך רמת ההשתכרות מפגרת מאחור. במחאה, מתמחים רבים התפטרו באופן המוני ובתי המשפט נדרשו להתערב ולמנוע את ההתפטרויות מחשש להשפעה שלילית חמורה על שירותי הבריאות ככלל ועל טיפול חירום בפרט. רק לאחרונה הגיעה הפרשה לסיימה, באופן שעוד עלול להכות הדים על דפוסי המשא ומתן העתידיים בשוק העבודה.

בתחום האקדמי, ההתפטרויות הוחלפו בבריחת מוחות מסיבית מן המדינה, בריחה שהינה חמורה במיוחד בתחומים המציעים תגמול גבוה בהרבה באקדמיה בחוץ-לארץ. גם בתחום זה נרשמה התקדמות בניסיון להפיכת המצב. אך מדובר בטיפול סימפטומטי לבעיה רחבת היקף שנותרת מתחת לפני השטח.

דפוסי התעסוקה משתנים מדור לדור, ותלויים במגדר ובהשכלה

ההתנהגות בשוק העבודה של נשים וגברים בישראל, אשר נולדו בעשורים שונים, משתנה מדור לדור; השוני ברמת ההשכלה הוא המפתח להבדלים בדפוסי התעסוקה.

מתברר, שהירידה שחלה בשיעורי התעסוקה של גברים בישראל בעשורים האחרונים התרכזה אצל גברים מבוגרים יחסית, שהשכלתם אינה גבוהה. כך למשל, בקרב הגברים, שנולדו בשנות הארבעים של המאה העשרים, לא נמצא קשר בין שיעור התעסוקה לבין ההשכלה עד סוף שנות ה-30 לחייהם. אולם, החל בגיל 40 לערך, שיעורי התעסוקה של הגברים שהשכלתם עד 12 שנות לימוד הולכים ויורדים, בעוד ששיעורי התעסוקה של גברים, שהשכלתם גבוהה מ-12 שנות לימוד, מתחילים לרדת רק בגיל 50 (תרשים בתחתית עמ' 7).

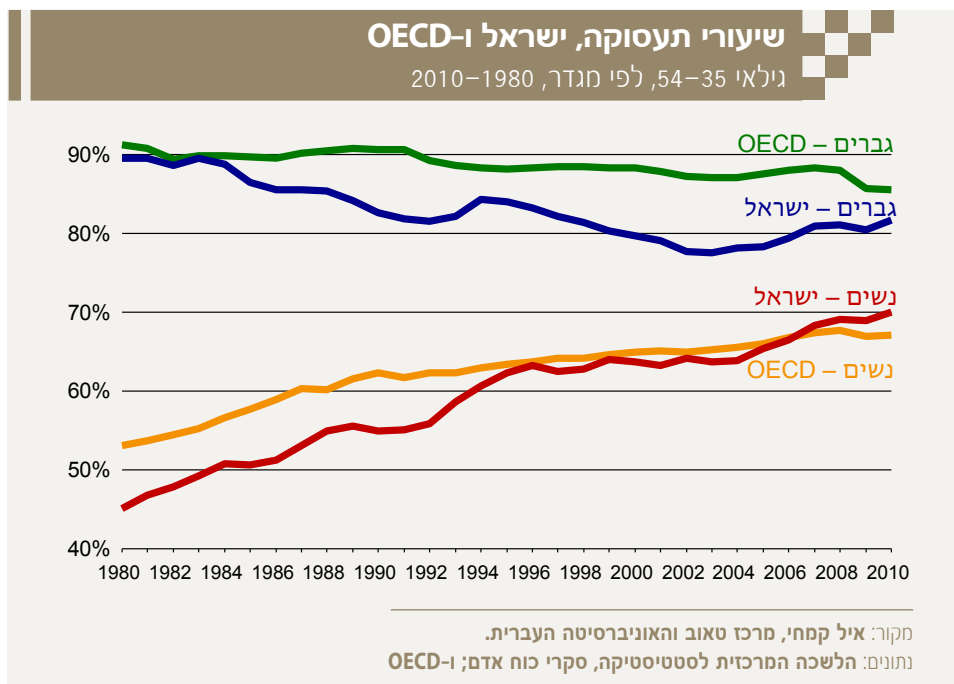
לעומת זאת קמחי מצא, שהעלייה בשיעורי התעסוקה של נשים בישראל נבעה רובה ככולה מרכישת השכלה גבוהה: שיעורי התעסוקה של נשים בעלות יותר מ-12 שנות לימוד כמעט כפולים משיעורי התעסוקה של נשים בעלות עד 12 שנות לימוד. שיעורי התעסוקה של נשים בעלות עד 12 שנות לימוד עולים עד גיל 43 ונותרים יציבים עד שהם מתחילים לרדת בגיל 48. לעומת זאת, שיעורי התעסוקה של נשים בעלות יותר מ-12 שנות לימוד עולים בהתמדה עד גיל 49 ורק אז מתחילים לרדת. בכך מסביר קמחי, כי אצל הנשים ניתן לייחס כמעט את כל העלייה המרשימה בשיעורי התעסוקה להתרחבות ההשכלה הגבוהה בקרבן. אצל הגברים, לעומת זאת, הנטייה הבולטת היא, של ירידה

שיעור התעסוקה של גברים בישראל, הנמצא במגמת ירידה בשלושים השנים האחרונות, ורמתו נמוכה משמעותית מהשיעור במדינות ה-OECD, הינו מקור מרכזי לדאגה לגבי המשק הישראלי. לעומת זאת, שיעור התעסוקה של הנשים בישראל נמצא בעלייה מתמדת והוא עולה על השיעור הממוצע במדינות ה-OECD (תרשים ראשון).

בכנס ישראל-שדרות לחברה, שנערך לאחרונה, הציג פרופ' איל קמחי, סגן מנהל מרכז טאוב, ממצאים חדשים על השינויים החלים בשוק העבודה, ועל הגורמים שמאחורי שינויים אלו.

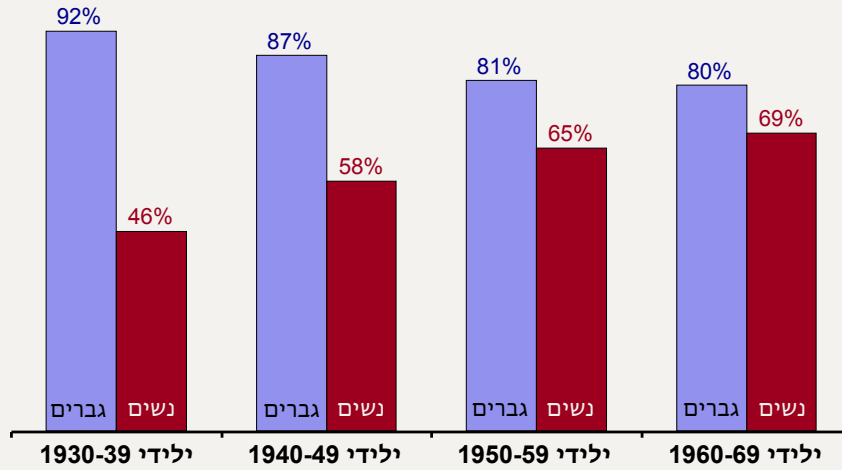
ממצא אחד הוא, שהשינויים נובעים בעיקר מהבדלים בין דורות שונים, ואינם שינויים שחלו בקרב כל דור ודור. המחקר של קמחי מצביע על כך, ששיעורי התעסוקה של כל דור חדש של גברים נמוכים משיעורי התעסוקה של הדור שקדם לו. לעומת זאת, אצל הנשים, כל דור חדש נוטה להיות בעל שיעורי תעסוקה גבוהים לעומת הדור שקדם (תרשים בראש עמ' 7).

ממצא נוסף ממחיש את הקשר בין תעסוקה והשכלה. מכיוון שלגברים ולנשים תכונות עבודה שונות, פער ההשכלה משפיע באופן שונה על גברים ועל נשים. עם זאת, בקרב כל קבוצה ההשפעה של ההשכלה גדולה מאד.

שיעורי תעסוקה בגיל 44

לפי מגדר ושנת לידה

מקור: איל קמחי, מרכז טאוב והאוניברסיטה העברית.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח אדם.

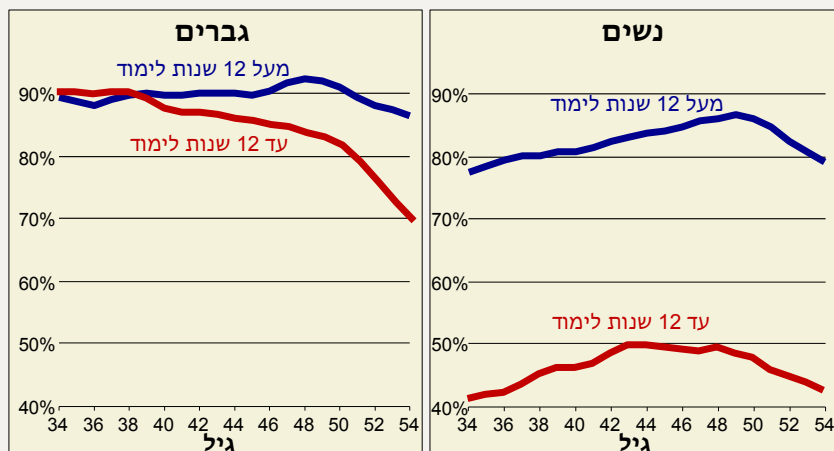
העמיד. לא מדובר במספר שנות הלימוד בלבד. מדובר בתכני הלימוד, שעליהם להיות מותאמים לדרישות שוק העבודה המודרני, באיכות ההוראה ובאפקטיביות שלה ובאקלים בית-ספרי תומך. ככל שניתן ללמוד מן הנתונים המתפרסמים מעת לעת על מערכת החינוך ועל הישגי התלמידים, מדינת ישראל רחוקה מלהיות בדרך הנכונה." ■

בשיעור התעסוקה בקרב שנתונים צעירים יותר בכלל ובקרב הפחות משכילים בפרט.

קמחי מדגיש, כי ההשכלה היא המפתח העיקרי לצמצום פערי התעסוקה בין קבוצות אוכלוסייה שונות בישראל. "על המדינה להעניק עדיפות ראשונה במעלה להקניית כישורי עבודה מודרניים לתלמידים ולסטודנטים, כוח העבודה של

שיעורי תעסוקה לפי מגדר, השכלה וגיל

ילידי 1940-49

מקור: איל קמחי, מרכז טאוב והאוניברסיטה העברית.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקרי כוח אדם.

הכלכלה השחורה בישראל

פעילות כלכלית המתרחשת מתחת לרדאר של רשויות המס הפכה נטל כבד לאלה הנושאים בעול. מבט על יוון, איטליה וספרד – מהמדינות המפותחות הבודדות שהן בעלות כלכלה שחורה גדולה אך מזו של ישראל – מראה לאן דפוס כזה של התנהגות לאומית עלול להוביל.

למרות שהבעיות ביוון ובאיטליה מגמדות את אלו של ישראל בכל הנוגע למחדי הכלכלה השחורה, הרי גם בישראל מתקיימת פעילות כלכלית ענפה שנותרת מעיני רשויות המס. לדברי שניידר, בוחן ומונטגרו, חלקה של הכלכלה השחורה בישראל הגיע בשנת 2007 ל-23 אחוז מן התמ"ג. שיעור זה עולה בהרבה על השיעור בגרמניה (16.7 אחוז), בבריטניה (13.2 אחוז), ביפן (12.1 אחוז), ובארה"ב (9.0 אחוז).

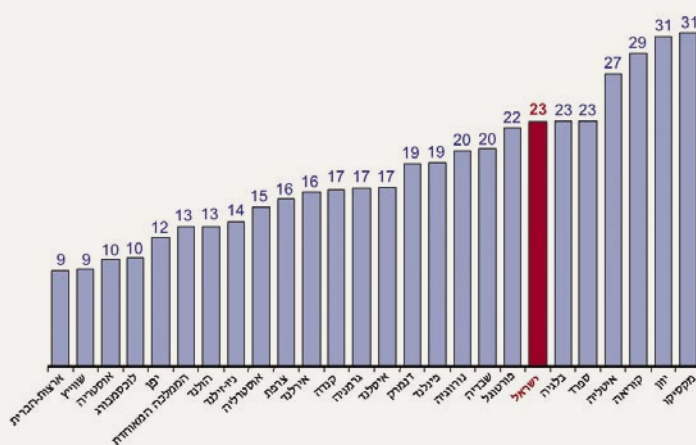
אחוזים כה גבוהים מהתוצר משמעותם היקף עצום של פעילות כלכלית המתרחש מעבר לעיני הרשויות – כ-187 מיליארד שקל בשנת 2010 בלבד. כלכלה שחורה בממדים כל-כך גדולים מעוותת באופן משמעותי את הנשיאה בנטל הציבורי. כתוצאה מכך, נטל המס על חלקים מסוימים של האוכלוסייה גבוה, כאשר בו-זמנית חלקים אחרים שעובדים – אך רשמית מופיעים כלא-עובדים – אינם נושאים בנטל, ואף מנפחים אותו עוד יותר, בהיותם זכאים לתשלומי רווחה ולהעברות חד-צדדיות שונות בזכות שהם מציגים את עצמם עניים ממה שהם באמת. ■

הבעיות הכלכליות הקשות אותן חוות מספר מדינות באירופה, הנובעות מהמיתון העולמי האחרון, מדגישות בעיות אשר ישראל שותפה להן – אם כי ישראל צלחה עד כה את המיתון בצורה טובה יותר מרוב המדינות. כלכלות שחורות גדולות ביוון ובאיטליה מגבילות מאד את היכולת של מדינות אלו לגייס משאבים מקומיים הנחוצים להן כדי להתמודד עם המצוקה שלהן, ומצננות את התמריץ של אזרחי מדינות אחרות באיחוד האירופי להעניק תמיכה כספית מתשלומי המסים שהם משלמים במדינותיהם. ישראל, שאינה חסינה בפני תנודות, חייבת ללמוד מהדוגמאות האירופאיות על המידה בה הכלכלה השחורה מגבילה את יכולתה של מדינה להגיב בעילות למצבי חירום. הדברים המופיעים כאן נלקחו מהמאמר "ההוצאה הציבורית בישראל" מאת פרופ' דן בן-דוד, מנהל המרכז וכלכלן באוניברסיטת תל-אביב, שהתפרסם לאחרונה בדו"ח מצב המדינה 2010 של מרכז טאוב.

שיעור גבוה מאוד של אי-התעסוקה בישראל משקף לא רק הרגלי עבודה בעייתיים של חלק הולך וגדל של האוכלוסייה, אלא גם, ככל הנראה, תופעה רחבת היקף של העלמות מס. קשה לאמוד את ממדי אי-הציות לחוק, אך קשה גם להתעלם ממידת התפשטותו בקרב חלקים של האוכלוסייה ובקרב מגזרים עסקיים שונים של המשק.

ההערכה על גודלה של הכלכלה השחורה בישראל מקבלת לאחרונה גיבוי במחקר. כך למשל, מחקר שנערך לאחרונה בחסות הבנק העולמי על-ידי שניידר, בוחן ומונטגרו (2010) מספק מבט על ממדי הכלכלה השחורה בישראל, ומשווה את המצב בארץ למצב במדינות אחרות. החוקרים דירגו 151 מדינות לפי שיעורן גס של ממדי הכלכלות השחורות שלהן, בהתבסס על אינדיקטורים שונים, ובכללם הביקוש למזומנים ושיעור ההשתתפות הרשמי בשוק העבודה. התרשים משווה את ישראל ל-25 מדינות ב-OECD.

כלכלה שחורה כאחוז מתמ"ג*
ישראל ו-25 מדינות OECD, 2007 (אחוזים)

* מבוסס על מספר אינדיקטורים כולל הביקוש למזומנים.

מקור: דן בן-דוד, מרכז טאוב ואוניברסיטת תל-אביב.
נתונים: הבנק העולמי; שניידר, בוחן ומונטגרו, 2010.

המרכז נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב, וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיחה שהוקמה על-ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'יין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ד' וולף, וארגון הג'וינט האמריקאי.

רח' האר"י 15, ת"ד 3489, ירושלים | טלפון: 02-5671818 | פקס: 02-5671919 | דוא"ל: info@taubcenter.org.il

אתר המרכז: www.taubcenter.org.il